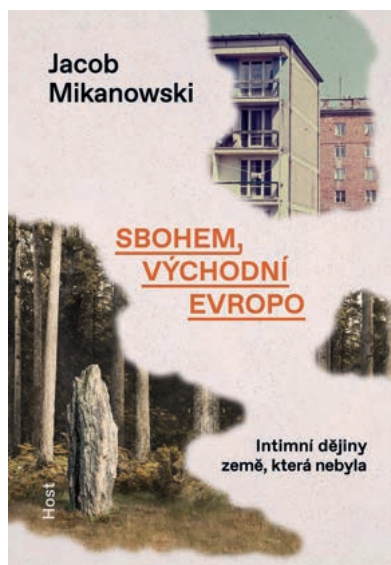

Jacob MIKANOWSKI

*Sbohem, východní Evrope.
Intimní dějiny země, která nebyla*
z angličtiny přeložila Irena
Steinerová.

Host, Brno 2024, 400 s.

Před nedávnem mne za výlohou jednoho knihkupectví zaujala obálka této recenzované knihy. Výrazná tak, aby v řadě dalších nezanikla, a přece příjemně decentní a k vymezenému tématu vlastně zdrženlivě neurčitá. Anotace, otištěná na její zadní straně, láká čtenáře k dalšímu čtení.

V nemnoha jejích shrnujících větách se autorovi podařilo vystihnout historickou zkušenost východoevropských národů. A vlastně i to, co v nejširším slova smyslu utvářelo pojem východní Evropa. „Je to spíše označení území, jemuž Západ moc nerozumí, případně zkratka pro příliš složitou a komplexní minulost. Každý proto z východní Evropy svým způsobem uniká [...]”. Procházka po Praze, Tallinnu, Moskvě nebo Bukurešti se v současnosti příliš neliší od návštěvy jakékoli jiné světové metropole. A přece – všichni vědí, co

to východní Evropa je.“ Poslední věta anotace s odkazem na její „překotné i kruté politické dějiny“ a na to, „jak představa východní Evropy ovlivnila historii i naši současnost“, vybízí k přečtení a promyšlení celé knihy. Ostatně se zdá, že text Jacoba Mikanowského, amerického novináře a publicisty s východoevropskými kořeny, jehož oborové specializace jsou rozkročeny od dějin a antropologie po kulturu a umění, bude ve spleti těch všech mýtů, historií, náboženství a nespočetných drobných příběhů spolehlivým průvodcem. Skutečně?

Je sympatické, že orientaci v něm mají usnadnit na prvních stranách knihy otištěné mapy. Jejich „čtení“ však nemusí být vzhledem k černobílému a takřka bezpopisovému tisku jednoznačné. První z map vymezuje prostor východní Evropy okolo roku 1648, přičemž její nejzápadnější část definují dobové hranice habsburské monarchie, tedy i Tyrolsko, a dokonce Trentino. Oproti tomu východní část takto vymezeného prostoru není vyznačena. Z pochopitelných důvodů, vždyť ležela daleko na Urale, ve východních dálavách kontinentu. Necelé dva tisíce kilometrů za Moskvou, která je zanesena v pravém horním rohu mapy (stránky). Zvolené měřítko tedy neumožňuje obsáhnout vymezený prostor. Neumísťovali ale ještě o století později kartografové Asii daleko blíže k Moskvě, jako v červnu 1723 Guillaume Delisle na mapě *Carte d'Asie dressée pour l'usage du roy*, vytvořené pro francouzského krále v dnešním měřítku přibližně 1 : 41 000 000? A tak se dozvídáme, které že hranice na západě vymezovaly či vymezují východní Evropu. Nikoliv však to, kde na východě s přechodem do Asie takto geopoliticky rozkročený kontinent „končí“. Vnímám to tak, že tu nejde o pouhé opomenutí, či omyl, ale spíše o nezamýšlenou informaci. Symptomatickou v tom, jak to, co považujeme za

zdanlivě zřejmé, vypovídá spíše o našich představách a neznalostech. Jinými slovy, mapa vyznačující v knize hranice východní Evropy k roku 1648 nerespektuje dobové historické realie. A to i ty týkající se východních hranic východní Evropy, které byly platné ještě v polovině 18. století a do mapy otištěné v knize mohly být snadno zaneseny.

Druhá zobrazená mapa užívá historický název Východoevropské říše v roce 1815. Ta následující, vročená k létům 1921–1939, přiřazuje k východní Evropě Rakousko. Vzhledem k politickým dějinám a geopolitickým souvislostem nepřekvapuje zahrnutí NDR, jakožto Východního Německa, do východní Evropy pro období let 1949–1990. Mapu východní Evropy v roce 2022 (sic) vymezuje pás hranic států ležících na jih od Baltu a vedoucích až k Jadranu, včetně – což možno přičíst oněm výše naznačeným nejednoznačnostem a nepřesnostem – Rakouska. Nutno tedy konstatovat, že otištěné mapy slouží pouze k velmi zběžné orientaci.

Kde končí východní Evropa

Ptejme se tedy, jak autor východní Evropu vymezuje v textu. Užívá pro to vícero kritérií, mimo jiné historický vývoj různorodých náboženství. Považujeme tedy takto definované vymezení za jedno z možných. Sledujme však, zda způsob, jímž ho autor užívá, obstojí při kritické interpretaci doložených faktů a všeobecně známých skutečností. Vždyť i v jiných částech „nevýchodní“ Evropy se obtisklo pohanství do dodnes žitého folkloru a lidových tradic. A nejen k roku 1000 n. l., což je autorem mylně uváděný mezník, kdy prý křesťanství dorazilo do východní Evropy, ale i v pozdějším období docházelo na územích, která dnes považujeme z hlediska Evropy za západní, k recidivám pohanství a jejich opětovné a velmi násilné christianizaci. Koncept

pokřesťanství Evropy tak nelze jednoznačně využít k jejímu rozdělení na část východní a západní tím jednoznačným způsobem, jakým tak Mikanowski činí.

Pokud bychom přijali jeho pojetí náboženského vymezení východní Evropy za skutečně určující, pak by musela kniha obsahovat ještě jednu mapu, která by v rámci periodizace předcházela té z období kolem roku 1648. Obsahovala by území vymezené „konfliktem“ křesťanství s pohanstvím a byla by rozšířena o území ležící západně od historických hranic Českého království. V této kritické poznámce nechci rozporovat autorovo celkové vymezení východní Evropy, ale spíše upozornit na složitost takové snahy. A na komplexnost, která je nutným předpokladem pro takovou definici, jež se v recenzovaném textu namnoze vytrácí. Současně také na to, že s tímto pojmem nelze pracovat jako s neměnnou daností. Ostatně již Larry Wolff v knize *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (Vynalézání východní Evropy. Mapa civilizace v duchu osvícenství. Stanford University Press, Stanford 1994) upozornil na to, že východní Evropa je do značné míry konceptem osvícenství, jímž „Západ“ obdržel polobarbarský východní protipól. Tak, aby se v Evropě střetávaly podle dobové módy síly dobra a zla. Aby se poté, co pominulo nebezpečí ze strany Osmanské říše, jako shakespearovský Prospero a Kaliban vznešené a ušlechtilé střetávalo v kontradikci s nízkým a podlým i po oslabení severní Evropy. A v tomto geopolitickém a geografickém horizontu, který není prost střetávání dobové kulturních a mocenských sfér, připomeňme, že ještě zkraje 19. století bylo Rusko považováno za mocnost severu.

Intimita dějin, nebo povrchní kompilace?

Není tak třeba k textu knihy *Sbohem, východní Evropo* přistupovat vlastně

jinak? V souladu s jejím podtitulem *Intimní dějiny země, která nebyla?* Tedy jako k eseji vytvořenému z autorem vybraných faktů a impresí. A ptát se: v čem spočívá ona avizovaná intimita dějin? Odpověď nalezneme v tom, jak Mikanowski předkládá privátní příběhy a historie, a v jeho schopnosti splétat je do vyprávěčské osnovy spíše než do dobového kontextu a kriticky nahlížené a formulované minulosti, z níž by vytvářel originálně pojatý historický výklad tohoto kusu země. Například v kapitolách Moderní doba a Proroci barvitě líčí na několika příkladech život aristokracie, politiků, umělců, bohémů, anarchistů a dalších různorodých jedinců. V následném textu pak připomíná děje a jevy, které považuje pro východní Evropu té doby za signifikantní – nástup fašismu, antisemitismus a pogromy. Aniž by však, oproti výše zmíněným částem, u těchto důležitých pasáží užíval odkazy na příslušnou literaturu v takové míře jako pro celkem indiferentní, byť zajímavá privatissima jednotlivců. Samozřejmě že dobrý text vzniká i bez přiznaných odkazů na odbornou literaturu a beletrii, a tento styl „zdrojování“ ani není u takto koncipovaných kompilací nutný. Jde tu spíše o nekonzistentní způsob zacházení s poznámkovým aparátem. Proč ho autor na některých místech užívá, a jinde ne? Proč absentuje spíše tam, kde se dotýká výkladu toho důležitého pro dějiny východní Evropy? Není to snad proto, že tento výklad není povětšinou prost zevšeobecnující povrchnosti?

Přesto nelze neuznat, že Mikanowski splétá malé i velké dějiny do čtivého celku a že dokáže čtenáře držet uvnitř jím vystavěného příběhu a vyprávěné struktury. Avšak běda tam, kde pracuje s odbornými názvy a terminologiemi, jimiž dokládá faktografické materie dějin. Ona dosavadní stylistická a čtivá volnost se stává překážkou a zároveň otazníkem nad tím, do jaké míry autor

rozumí oněm dějinám, které nejsou tak úplně jeho; které prostě existují mimo jím předkládané střípky a příběhy z oné minulosti, které kaleidoskopickým způsobem ožívuje, či vlastně jen přiživuje. V nejednom případě se jeho text stává heslovitou šablonou, ad hoc načrtnutou impresí, zkomponovanou z faktů, povšechných tvrzení a nepřesností. Terminologická a interpretační vágnost v případě dějin Uherského království a Maďarska a zaměňování či nevnímání rozdílů mezi těmito státy ve 20. století budiž příkladem. Stejně jako povšechné tvrzení, že o samostatnosti snilo mnoho Východoevropanů, dobře ukazuje autorovo zevšeobecnující nahlížení prostoru, který je určován právě svojí rozmanitostí.

Český čtenář tento způsob práce nejspíše odhalí na způsobu, jímž autor naložil ve své knize s „bohemikálními“ reáliemi, respektive s dějinami Československa a České republiky. V případě sv. Václava, sv. Vojtěcha, Karla IV., Jana Husa a husitství, K. H. Máchy si vystačil s několika relevantně vyznívajícími větami. Na rozdíl od tvrzení o Palackém, neumějším podle něj (snad že pouze čistě?) český! Dobu a osobnost Rudolfa II. vystihl čtivou črtou. Zarazí však tvrzení, že v „Českých zemích měli němečtí statkáři katolického vyznání slovanské poddané“. Jedná se o příklad nepřesnosti nevystihující podstatu dobové reality, a přece sloužící k vrstvení jednotlivých argumentů. V kapitole Stalinismus se jistě pozornosti dostalo Gottwaldově mumifikaci a mandelince bramborové, v kontextu s jinými exkurzy do dějin této doby důstojně vyznívá popis osudů pátera Josefa Toufara. Obstojí i pasáže věnované Československu a zmínkám o lidech z disentu či okraje společnosti v kapitole Socialismus, jíž prostupuje téma disciplinace a dohledu. Doplněné mimo jiné strohými zmínkami o bezpečnostních aparátech a sledování. Nebýt ovšem toho, že je z kontextu

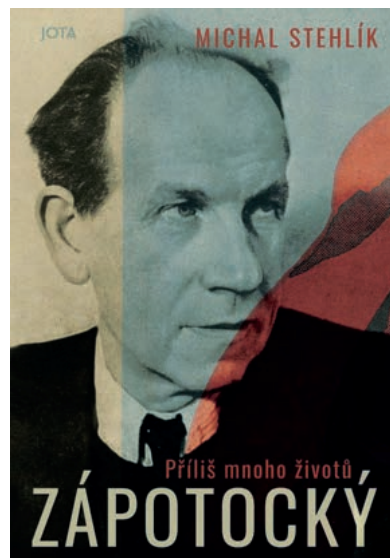
dějiny socialismu východní Evropy vytrhují až anekdoticky pojaté části textu, zejména ale tvrzení o obyvatelích tohoto koutu Evropy, kteří díky poválečným změnám konečně setřáslí jeho feudalismus a prožili ve své generaci život v doposud nepoznaném, byť podmíněném luxusu. A tak i líčení života v Rumunsku a Ceaușescova způsobu vlády vyznívá jako rozmar jednoho z vůdců této části kontinentu, stejně jako „reálii“ z Hodžovy Albánie. Opět se tu setkáváme se čtivou zkratkou, avšak neúprosně banální ve své ambivalentnosti a povrchnosti.

Při takto strukturovaném a regionálně či tematicky zaměřeném čtení vystává otázka, pro koho že vlastně autor psal ony „intimní dějiny“ rozdělené země, která možná nebyla a která možná mizí... Odpověď je zřejmá: pro čtenáře vzdáleného od znalostí této části Evropy. Toho, jenž se teprve chce seznámit s dějinami, mýty, kulturou a náboženstvím tohoto rozlehleho prostoru ležícího dnes mezi Němcem a Ruskem, a v jiných perspektivách rozkládajícího se až k úpatí Uralu. Toho, jenž napoprvé ocení výklad rozprostřený do horizontálního obzoru, jemuž ještě nevadí absence analyzujících vertikál. Nejenom on se však jistě s porozuměním začte do dle mého soudu nejucelenějšího autorova výkladu, který na čtenáře čeká v posledních kapitolách věnovaných poválečným dějinám této části Evropy. Mikanowski si díky svým předkům, pocházejícím z území dnešního Polska, tedy na základě rodinné paměti, která zahrnuje jak katolické, tak židovské tradice, a také kvůli věku, a tedy i zažití popisovaných událostí, uvědomuje složitosti destrukcí tehdejších komunistických režimů a následné transformace – rozpadů a vznikání jednotlivých států. Dobu, v níž tyto národy a národnosti v domnělé epoše konce dějin vstupovaly do vysněné éry vlastní i společné budoucnosti

a svobody. Cesta k ní se však ukázala neuskutečnitelnou vizí, provázenou namnoze násilím a válkami. A jak autor dokládá, utrpením civilního obyvatelstva podléhajícího novým iluzím, ideologiím a propagandě. Snad právě v tom, jak Mikanowski komprimoval tyto dějiny do příslušných pasáží, tkví pro mne jeden z přínosů jeho knihy.

Další spočívá v nastavení zrcadla, v němž se odráží způsob, jakým jeden z amerických intelektuálů s polskými kořeny promýšlí dějiny a tím i budoucnost této části Evropy, již přes všechno rozdílné, na co upozorňuje a o čem píše, považuje za jednotlý celek, protilehlý kultuře Západu. Snad se příliš nemýlím, že toto geopolitické ukotvení a „neměnnost“ považuje – přes svůj výše naznačený původ – za cosi jako předurčenost Evropy k takto pojímaným a chápaným „realitám“, za cosi, co je nám navěky samozřejmé a dané. Nesdílím také jeho sentiment a povzdechnutí nad tím, jak rychle se v globalizovaném světě rozpouštějí markanty východní Evropy. Ani autorovu letmo načrtnutou perspektivu omezené reality střední Evropy (viz s. 360). Mám za to, že proti těmto pohledům a výkladům je třeba stavět vlastní myšlenkové a interpretační konstrukce a vize takové Evropy, jaká je nám blízká a v níž chceme žít. A o takovéto Evropě vydávat vlastní svědectví. Třeba i podobně koncipovaná. Nenechávat se spolu s jinými unášet do končin nám cizím, kulturně a historicky nám vzdáleným, nepodílet se na naplňování vizí a imperiálních ambicí druhých, nebýt trpným objektem dějin, ale stávat se jejich subjektem a přiměřeným způsobem se aktivně podílet na rozhodování a směřování celé Evropy a její budoucnosti; a prosazovat rozhodněji naše zájmy v oné části kontinentu, jež je předurčena být naším domovem.

Martin Tichý

Michal STEHLÍK

Zápotocký. Příliš mnoho životů

Jota, Praha 2025, 440 s.

V posledních letech se formou publikačních výstupů ukazuje zvýšený zájem o život osobností, jejichž činnost byla úzce spjata s mocenskou strukturou bývalého komunistického režimu, ať už jde o rozsáhlou biografii *Gustáv Husák* z pera Michala Macháčka (Vyšehrad, Praha 2019), Chadimův portrét *Rudolf Slánský* (Vyšehrad, Praha 2022) nebo o knihu Martina Gromana *Kriegel. Voják a lékař komunismu* (Paseka – ÚSTR, Praha 2023). Všechny tyto práce usilují o zachycení jednoho osudu ve spleťtém proudu dějin minulého století. S podobným záměrem také byla nedávno vydána publikace Michala Stehlíka o životě Antonína Zápotockého (1884–1957), nesoucí podtitul *Příliš mnoho životů*. Každý z těchto textů je zpracován svěbytně, jsou zde kvalitativní rozdíly ve využití pramenné základny i v tom, jakým způsobem jsou zacíleny na čtenáře. Pokud se zaměříme na nejnovější dílo, vyvstane po důkladnějším čtení mnoho otázek.